

Dušan Dragosavac:
Nacionalno i
internacionalno

Centar za kulturnu djelatnost
SSO Zagreba
Zagreb 1978.

Tekstovi objavljeni u knjizi Dušana Dragosavca »Nacionalno i internacionalno« nastali su u posljednjih nekoliko godina kao rezultat svakodnevne idejno-političke borbe u osmišljavanju aktualnih pitanja prevladavanja određenih proturječnosti koje se javljaju u procesu izgradnje samoupravnih socijalističkih odnosa. Knjiga je, dakle rezultat nastojanja i napora autora da u kontekstu i kontinuitetu razvoja socijalističkih odnosa kao svjetskog procesa marksistički »promišlja i sagledava neka aktualna pitanja izgradnje socijalizma u nas i borbe za socijalizam u suvremenom svijetu uopće«, istaknuto je u Predgovoru.

Prema tome, Dušan Dragosavac u navedenom djelu raspravlja — s marksističkih i s pozicija samoupravne socijalističke prakse, slušajući se iskustvima i dostignućima razvoja socijalizma u cjelini — o najbitnijim pitanjima i poimanja i osmišljavanja kategorija i međusobnih odnosa *nacionalnog i internacionalnog*, promatrajući ih usklopu i kontekstu pozicija i povijesnih interesa radničke klase. U toj eksplikaciji navedene problematike autor polazi od Marxove analize klasno-revolucionarne koncepcije u teorijskom poimanju i interpretaciji države, nacije i internacionalizma.

Upravo s pozicija i stavova klasika marksizma (Marxa, Engelsa i posebno Lenjina) Dragosavac vodi polemiku i ujedno kritizira staljinističko, neostaljinističko i uopće svako etatističko-birokratsko i pozitivističko poimanje i tumačenje navedene problematike, budući da su naznačene i njima slične teorije,

u svojoj biti usmjerene na pozitivističku koncepciju »velikonacionalnog avangardizma koji je oslonjen na državnu vlast i državno vlasništvo«, što dakako negativno djeluje na razvoj i realizaciju socijalizma. U navedenim je teorijama i koncepcijama proleterskog internacionalizma, ističe autor, potpuno zanemaren i zapostavljen čovjek, a zaboraviti na »radnog čovjeka znači zaboraviti na suštinu socijalizma« (Tito).

Prema tome, u bitnim obilježjima birokratsko-pozitivističke koncepcije, poimanja i interpretacije nacionalnog i internacionalnog potpuno su zapostavljeni ljudi, njihovi nacionalni osjećaji i slobode; sve je to žrtvano državi u ime klase. Na osnovi takve koncepcije brani se asimilacija pojedinih nacija i isključivanje uloge rada i radničke klase u navedenoj problematici, a time i suštine marksističkog humanizma, a »svako oduzimanje temeljne odrednice marksistički shvaćenog humanizma u ovoj problematici je antimarksističko«, kaže Dragosavac.

Iz navedenog slijedi zaključak, što autor posebno naglašava, da naznačene koncepcije i proleterski internacionalizam dogmatiziraju i time ga svode na isključivu funkciju i poslušnu službu velikodržavlja i monopola određenih birokrata, birokratskih slojeva i hegemoniju velikodržavlja, koji logično staljinistički put izgradnje socijalizma proglašavaju jedino pravim i obaveznim modelom izgradnje socijalističkih odnosa za sve zemlje, sve narode i za sva vremena. Tko drugačije misli i radi, kaže autor djela, i uočava specifične uvjete, odnose i okolnosti svoje nacije i svoga vremena često se proglašava nacionalistom. Osim toga, dogmatizam proleterski internacionalizam identificira ili poistovjećuje, kako reče autor, s etatističkim socijalizmom, što se i danas očituje u koncepciji poimanja takozvanog »realnog socijalizma« i »socijalističke nacije«.

To je, dakako antimarksističko shvaćanje, prihvaćanje i provođenje proleterskog internacionalizma, a istinski shvaćen i primjenjivan — u Marxovom smislu — proleterski internacionalizam i danas predstavlja, kaže autor, jedan od osnovnih principa marksizma-lenjinizma u razvoju socijalizma kao svjetskog procesa, koji se, uz ostalo ostvaruje i u internacionalističkoj solidarnosti radničkih i svih oslobodilačkih pokreta u međunarodnim okvirima.

Potrebno je istaći da se principi proleterskog internacionalizma kroz međunarodnu solidarnost radničkih i oslobodilačkih pokreta mogu ostvariti samo na osnovu ravnopravnosti i -poštivanja suvereniteta i nemiješanja jednih socijalističkih zemalja u druge socijalističke zemlje i pokrete. Jer, svako narušavanje proleterskog internacionalizma i njegovo antimarksističko tumačenje može dovesti do problema unutar pokreta, jer će svaki ozbiljni pokret odbiti suradnju koja od njega traži različite koncepcije, koja dira u njegovu autonomiju i time ugrožava i samu njegovu osnovu» (str. 146).

U tom kontekstu autor napominje da tako shvaćen i primjenjivan internacionalizam nikako ne proturječi realnim razlikama i određenim proturječnostima koji proizlaze iz posebnih uvjeta i okolnosti u kojima se društveni procesi odvijaju. Drugim riječima, određenim proturječnostima koje proizlaze iz različitog i opet zajedničkog, pa iz tih razloga i jedinstvo koje proizlazi iz različitog jest, po Marxu, suština socijalističkog i radničkog i proleterskog internacionalizma o kojem se u tekstovima objavljenim u navedenom djelu Dušana Dragosavca raspravlja. Zbog toga su upravo danas, na današnjem stupnju društvenog razvoja, u današnjoj konstelaciji društveno-ekonomskih i političkih previranja proturječnosti i sukobljavanja izuzetno važan, ističe autor, istinski marksistički pristup razumijevanju i primjeni u praksi proleterskog internacionalizma. Drugim riječima, izuzetno je važno razumjeti i u praksi (kako unutar državnih granica svake višenacionalne i posebno socijalističke zajednice, tako i u međunarodnim okvirima) postići jedinstvo na osnovi realnih razlika koje dakako ne negira, već naprotiv afirmira nacionalne osjećaje i postojeće razlike i od njih polazi.

Polazište za takvo razumijevanje i primjenu proleterskog internacionalizma, odnosno socijalističke i radničke solidarnosti jest istinsko razumijevanje *nacionalnog* jer su suverenost i ravnopravnost nacija osnovne pretpostavke ostvarivanja istinskog marksistički poimanog proleterskog internacionalizma, odnosno zblizavanja i povezivanja nacija u suvremenom svijetu punom proturječnosti i međusobnog sukobljavanja. I zato afirmacija nezavisnosti i princip nemiješanja predstavljaju osnovnu pretpostavku za razvijanje rav-

nopravnih odnosa i internacionalističke solidarnosti. Internacionalistička se solidarnost dokazuje i potvrđuje u stvarnoj podršci društvenim snagama svih zemalja koje se bore za slobodu i nezavisnost, za uspostavljanje ravnopravnih međunarodnih odnosa, za istinsku socijalističku misao i praksu u današnjim uvjetima društveno-ekonomskih procesa.

Stoga proleterski internacionalizam i socijalistička solidarnost obavezuju na nesebičnu pomoć i podršku svakog revolucionarnog pokreta za nacionalno i klasno oslobođenje koji u sebi istovremeno, kako reče autor, «uključuje i suštinsku socijalističku demokraciju, koja podrazumijeva ne samo vlastiti put u revoluciji i izgradnji socijalizma, već i iznad svega ravnopravnost između velikih i malih, između onih koji su u različitim razdobljima preuzeli političku vlast i onih koji stoje pred tim zadatkom» (str. 173).

Suverene i ravnopravne nacije su osnovna pretpostavka za istinski slobodno povezivanje i udruživanje nacija, odnosno izgradnju socijalizma kao svjetskog procesa, a bez razvoja socijalizma nema ni istinskog rješavanja nacionalnog pitanja, slobode radničke klase i čovjeka uopće kao krajnjeg cilja marksističke revolucionarne teorije i akcije danas. Tako će progresivne snage kontinuirano i sve više jačati razvoj socijalizma i ujedno ići slobodnije na sve veću suradnju i koordinaciju u svjetskim razmjerima. U tome i jest velika uloga i odgovornost Saveza komunista: u borbi protiv nacionalističkog i afirmaciji općeljudskog, u borbi za bratstvo i jedinstvo svih nacija i nacionalnosti i istinski proleterski internacionalizam na djelu. Savez komunista Jugoslavije polazi i od pretpostavke da je za realizaciju istinski shvaćenog i prihvaćenog proleterskog internacionalizma potrebna i efikasna borba protiv vlastitog nacionalnog šovinizma (šovinizma u redovima nacije kojoj komunisti pripadaju) i dakako borba za istinske ravnopravne odnose među nacijama i nacionalnostima unutar vlastitih državnih zajednica. Jer, istinski internacionalizam ne prihvaća nacionalnu unifikaciju, ne znači negiranje nacionalnih obilježja i etničkih zajednica kao subjekata u višenacionalnoj socijalističkoj zajednici, već naprotiv njihovu afirmaciju.

Stoga se u izgradnji socijalističkih odnosa na samoupravnim osnovama uloga Saveza komunista kao avangarde radničke klase ističe kao osnovna »crvena« nit, jer SK polazi od jedinstvenog sagledavanja teorije i prakse, misli i akcije, težnji i realnih mogućnosti. Drugim riječima, SK se bori za oslobođenje ličnosti i razvoj humanih odnosa među ljudima i narodima, što dobiva konkretan sadržaj u uvjetima razvijenije samoupravne socijalističke demokracije.

U tom kontekstu autor ističe potrebu efikasne borbe komunista unutar klase i u njezinom interesu protiv »dekreta i negativnog forumskog rada, i odgovornost članova foruma i foruma u cjelini za njihovu političku angažiranost. Ukoliko se u tome uspijeva i razvija samoupravljanje, utoliko i državna uprava, kao stručni aparat potčinjen samoupravljanju, dobiva u značenju, pa će i rad i odluke tih organa biti u skladu sa tendencijama razvitka socijalizma; onda je i socijalistička država i diktatura proletarijata instrument socijalizma, za obranu socijalizma od raznih socijalizmu tuđih subverzivnih i kontrarevolucionarnih djelatnosti« (str. 244). U poglavlju o »Religiji i crkvi u suvremenim uvjetima« (to poglavlje odudara od teksta naslova knjige i cjeline objavljenih tekstova) autor, između ostalog, ističe da Savez komunista »dosljedno polazi od ravnopravnosti građana, bez obzira na njihovo vjersko opredjeljenje... jer se ocjena radnih ljudi i njihovo društveno i političko značenje prije svega mjeri učestvovanjem u izgradnji samoupravnog socijalističkog društva, u njihovom patriotizmu prema svojoj domovini, a ne po tome da li su oni vjernici ili ateisti« (str. 201).

Ne bih se mogao u potpunosti složiti s formulacijom autora da treba nužno i sistematski unositi klasnu marksističku svijest u »klasu i u omladinu, jer, u protivnom pripadnici svake klase, pa i omladina mogu biti predmet različite manipulacije«. Klasna se svijest ne unosi, već se budi i razvija unutar same klase. To je svijest o smislu položaja, uloge i zadaće radničke klase. Osim toga ne bi se mogla braniti tvrdnja da su stavovi Marxa i Engelsa u ocjeni nekih slavenskih i drugih nacija »bili izraz momentalne ljutnje revolucionara, a ne naučna i politička kritika« (str. 36).

No i uz navedene manje značajne primjedbe valja na kraju ovog prikaza istaći da ova knjiga predstavlja velik doprinos boljem razumijevanju *nacionalnog* i *internacionalnog*, tih izuzetno važnih pitanja razvoja međunacionalnih odnosa u svakoj višenacionalnoj, pogotovo socijalističkoj višenacionalnoj zajednici i razvoja socijalizma kao svjetskog procesa uopće.

Savo Pešić

Hugh Seton — Watson *Nations and States*

**An Inquiry into Origins of Nations
and the Politics of Nationalism**

Methuen, London, 1977.

Najnovija knjiga engleskog povjesničara i političkog žurnalista Hugh Seton - Watsona rezultat je interesa za probleme nacije u suvremenom svijetu kojeg je pokazao već u svojim prvim djelima «Istočna Evropa između dva rata» (1945), «Podunavske države u 1946» (1946) i ostalim tekstovima objavljenim u knjizi «Nacionalizam i komunizam» iz 1964. godine. Kao što se vidi, autor je svoja istraživanja proširio, tako da osim prezentiranja međunacionalnih odnosa u bivšoj carskoj Rusiji i u Sovjetskom Savezu, te izlaganja stvaranja nacije u srednjoj Evropi opširno razlaže formiranje nacija, osnovne nacionalne pokrete i njihov odnos prema relevantnim državama i u drugim dijelovima svijeta. U tom je pogledu knjiga poučna i veoma korisna, premda prati jedan uski aspekt formiranja i izgradnje nacije u svijetu, aspekt koji je u najvećem omjeru historijsko-politički, a daleko manje povijesna analiza sociologijskog i politologijskog substrata nacionalnog fenomena u svijetu.

Hugh Seton - Watsonov pristup istraživanju nacija i država i njihova međuodnosa u svijetu nije potpuno nov i nepoznat. Taj pristup je dugo izgrađivan unutar građanske teorijske i historijske misli, naročito je prisutan u Velikoj Britaniji i Sjedinjenim Državama. S jedne strane povjesničari-istraživači nacionalnog fenomena u svijetu nisu zastali na pukoj faktografiji i nizanju političkih i važnijih socijalnih pojava tijekom određenog historijskog razdoblja, već su sistemskim putem nastojali prikazati postojanje određenih zakonitosti i pravilnosti u političkom i

nacionalnom životu određenih skupina zemalja i nacija. Svakako treba spomenuti oca Hugh Seton - Watsona — R. W. Seton - Watsona, zatim Hansa Kohna, Carlton Haysa, Alfreda Cobbana, Louisa Snydera, Rupert Emersona. Sam autor govori o utjecaju dvojice povjesničara Hansa Kohna i Eugena Lemberga a dakako i svoga oca koji je knjigom «Južnoslavensko pitanje i Habsburška monarhija» (1911. god.) unekoliko odredio područje istraživanja i stanovište o nacionalnom fenomenu u nizu djela H. Seton - Watsona.

Spomenuti autori su izvodili tvrdnje o građanskim i demokratskim nacijama, koje su pozitivne i napredne jer je kategorija nacija značila na narodnom suverenitetu legitimiranu državu, dok su druge, na kulturnom gradivu utemeljene nacije, mesijanističke, nazadne i autoritarne. Prve nacije su tipične za zapadne zemlje: britanska nacija, francuska, nacije britanskih kolonija, Švicarska, Nizozemska, dok bi nacije centralne i istočne Evrope, Azije i Afrike, bile nazadne nacije jer su se suprotstavljale demokratskoj konstituciji države. H. Seton - Watson smatra da nije do u tačnina slijedio njihovo učenje, ali je, na njihovoj tradiciji, «pokušao načiniti ne opću teoriju, nego poredati i usporediti tipične primjere različitih perioda i različitih dijelova svijeta» (str. XIII). U tom je smislu stvorio model «starih nacija» i model «novih nacija» koji uvelike odgovara shematizaciji nacija spomenutih povjesničara. Stare nacije, primjerice francuska i engleska, razvile su nacionalnu svijest djelatnošću države i monarhije za vrijeme dugog i neprekinutog povijesnog razdoblja. Proces formiranja nacionalne svijesti Britanaca i Francuza bio je završen, prema mišljenju Seton - Watsona, negdje u 16. stoljeću, prije građanskih revolucija i nadolaska građanskog društva. Kao dokaz formirane nacionalne svijesti u Britaniji i Francuskoj autor iznosi mišljenje kako ni jedan građanski rat nakon 16. stoljeća nije uspio razbiti ni jednu od spomenutih zemalja. Budući da je razvoj i jačanje nacionalne svijesti pratilo jačanje i konsolidacija države, jzik, religija, kultura, običaji prate razvoj države i nacionalne svijesti i ne izdvajaju se kao temelj za oblikovanje posebne nacije. U starim nacijama nacija i nacionalna svijest kao svijest zajednice stvorena je u vladajućim staležima — plemstvu, svećenstvu i monarhovoj sviti da

bi se odozgo širila prema srednjim i nižim slojevima (str. 8 i 9). U svojoj novoj knjizi »Nacije i države« Seton-Watson je obnovio svoje teze iz ranijih tekstova, u kojima je pod utjecajem spomenutih povjesničara tvrdio: »U najstarijim nacijama nacionalna svijest je bila produkt države i monarhije«. (Nationalism and Communism, Methuen, London, 1964. str. 5).

Nove nacije objašnjava autor na slijedeći način: »U slučaju novih nacija devetnaestog i ranog dvadesetog stoljeća u Evropi glavni faktor stvaranja nacionalne svijesti bio je jezik« (Nations and States, str. 9). Ostale nove nacije protumačene su geografskim i ekonomskim faktorima (prekomorske zemlje evropskog podrijetla), arbitrarnim državnim granicama koje su za sobom ostavile imperijalne velesile (afričke i azijske nacije i nacije starih civilizacija Kine i Indije).

U svim slučajevima javljanja novih nacija elite izrasle iz novih društvenih slojeva šire svoje shvaćanje nacionalnosti u narod, u nacijama pak koje su stvorene iz jezičnih zajednica ključnu su ulogu imali »jezični manipulatori« filolozi i gramatičari, uz pravnike i novinare. U zemljama u razvoju stvaranje nacionalne svijesti na bazi jezika naziva se tribalizmom. Nosioći formiranja nacija nisu u potpunosti slučajno inteligencija već profesionalni vojnici, činovništvo i političari.

Premda Seton-Watson spominje poznate teoretičare nacije Karla Deutscha i Antony Smitha kao one autore od kojih je »mnogo naučio«, ipak je podlegao objašnjenju fenomena nacije sa stajališta teorije faktora. Dok je zapadne zemlje i zemlje u razvoju naznačio kao one zemlje koje su formirale nacije iz države, bilo vlastite ili djelatnošću tuđe, dotle nacije koje su formirane kulturnim, naročito jezičnim faktorima nastaju idealizacijom svog »moralnog i kulturelnog kvaliteta«. O faktoru koji stvara naciju ovisi da li će ona biti više demokratski ili autokratski orijentirana.

Stare su nacije po tom shvaćanju bile prikladne prihvatiti načelo narodnog odnosno nacionalnog suvereniteta francuske revolucije po kojoj je nacija cjelina koja u prvi plan stavlja politički, ekonomski i kulturni individualitet.

Nove nacije iznikle iz jezičnih grupa stavljaju na prvo mjesto zajednicu kao organ-

sku cjelinu podređujući tako individualitete i demokratske tendencije građanskog društva jačanju i ekspanziji nacije. Seton-Watson će prikazati idejne začetnike takovog poimanja nacije (Fichtea i Herdera) i nacije stvorene na tom principu (njemačku, talijansku i druge istočnoevropske nacije) kao oblik nacionalne integracije koji nije dorastao najstarijim zapadnim nacijama.

Drugi razlog priklanjanju klasifikaciji nacije na stare i nove jest odbacivanje podjele nacija koje su nekoć spominjali Marx i Engels nastavljajući na Hegelovo učenje. Radi se o podjeli na povijesne i nepovijesne nacije. Brkajući kategorije povijesno i historijsko, što je od bitnog značenja u marksizmu, Seton-Watson odbacuju ovo učenje mišljenjem kako: »Sve nacije imaju historiju«... (str. 7). U nacijama novog vremena povijesni kontinuitet je prekinut osvajanjem, formiranje svijesti, kulture i politike je obustavljeno. Premda se marksisti ograđuju od podjele nacija na povijesne i nepovijesne, premda tu podjelu interpretiraju povijesnom situacijom 1948. ili time da je to u prvom redu Engelsovo učenje, povijesnost ili nepovijesnost nacionalnog života ne može biti objašnjena samo time da li je prekinuta gubitkom autonomije, državne samostalnosti i tome slično.

Upravo se pokazuje povijesni obrat da one nacije, koje su stoljećima bile pod vlašću druge nacije ili države, znaju očuvati svoj nacionalni entitet, premda su izgubile vlastiti jezik i specifične kulturne institucije. Tako će autor reći za britansku, a to vrijedi za francusku i mnoge druge stare nacije: »Stoljećima dugi procesi ujedinjavanja teritorije Saksonaca-Danaca, Anglo-Kelta i Kelta-Normana u jedno kraljevstvo, izgledali su u prvom dijelu dvadesetog stoljeća uspješnim... Četvrt stoljeća kasnije ništa od toga nije bilo istina... Istina je da su četiri nacije (Englezi, Škoti, Velšani i Irci) zajedno povezani, htjeli oni to ili ne, bolje je da žive zajedno u miru u nekoj vrsti suglasne konfederacije, nego li da se mrze i tuku za sitnice« (str. 42).

Nastavljajući na učenja spomenutih građanskih povjesničara i znanstvenika kao što su Smith i Deutch, mogli smo očekivati da će Seton-Watson prerasti »faktorski« pristup određenju nacije, ali on u tome nije uspio. Niti je to namjeravao. Tako je došao do

empirijske konstatacije: »Nacija je činjenica o kojoj ne možemo reći što je po svojoj biti, ali historijski možemo pratiti faktore koji su djelovali na njezin razvoj«. Nastao je nedopustiv skok u analizi nacije; vanjski faktori — država, monarhija, jezik, religija, itd., koji se mogu evidentirati kao elementi geneze, postaju elementi same biti nacije. Tako se, kao što smo vidjeli, nacija u svojoj biti razlikuje već po tome da li je produkt »države i monarhije« ili je produkt »jezične grupe«, itd. Autor je knjigom naumio u svjetskim okvirima propitati: 1) procese formiranja nacija; 2) političke pokrete komplementarne nacionalnim interesima; 3) načine kojima su politički pokreti djelovali na unutrašnju politiku države i na relacije države prema drugim državama, i kojima su države djelovale na nacionalne političke pokrete. Njegova se analiza kreće na historijskom praćenju vodećih političkih grupa, čime se politička povijest i unekoliko povijest nekih socijalnih elitnih krugova — poput inteligencije i vojske preinačuje u povijest nastanka i razvoja nacija u svijetu.

Zakupljen faktorima i vodećim društvenim grupama koje su predstavljale te društvene faktore Seton-Watson nije dopro do pojma naroda kao nosioca svih oblika nacionalnog života. Marksisti su odavno istakli kategoriju naroda u etničkom smislu, što dakako nije dovoljno, jer je pojam naroda u modernom značenju u nekim slučajevima identičan s etnosom, dok u većini slučajeva nije. Međutim narod kao narodnosna zajednica nakon građanskih revolucija nosi implicite određenje naroda kao političke zajednice kojoj pripada suverenitet. Tako se narod u modernom određenju kao podloga nacije javlja kao narodnosna zajednica i kao politička cjelina naroda, odnosno kao zajednica jednakopravnih građana. Ta dva elementa su utvrdili kao bitne elemente svake nacije, bila ona stara ili nova, povijesna ili nepovijesna. autori poput J. J. Rousseaua, K. Marxa, M. Webera, C. Friedricha, A. Smitha i mnogih drugih. Tako se politička povijest, razvoj jezika, kulturnih institucija, religije, itd. pojavljuju kao isječki i kadikad kao nebitne pojavnosti u povijesnom razvoju jednog naroda, pogotovo ako se, kao što to čini Seton-Watson, drži da je »etatiistička« definicija nacije neprimjerena kao što je s druge strane i čisto etnicistička definicija nedostatna.

S teorijskog stanovišta koje nije do kraja promišljeno pojam nacije nije jednoznačno određen, pa je i u historijskoj analizi jednom društvu jedanput pridana kategorija nacije, a drugi put ne. To nije slučaj samo s engleskom ili čehoslovačkom i mnogim drugim nacijama, već i s Jugoslavijom. Jugoslavija je Seton-Watsonu država poput Poljske, ali je i jedna nacija (str. 12). Stoga je Jugoslaviju postavio u 3. poglavlje koje raspravlja o nacijama koje nastaju kao rezultat unutrašnjeg nacionalnog pokreta za ujedinjenjem što je slično prilikama u Njemačkoj ili Italiji.

Pred petnaestak godina u knjizi »Nacionalizam i komunizam« Seton-Watson je smatrao da je primjerenije govoriti o Jugoslaviji kao »naciji« pod naslovom »Nacionalizam i višenacionalna carstva«. Tad je pisao slijedeće: »...jugoslavenska nacija je već realnost za veliki dio svojih članova, unutar jedne ili dvije dekade to će biti stvarnost za sve« (str. 29). U knjizi pak »Nacije i države« ovu ideju o jugoslavenskoj naciji razmatra paralelno s jednonacionalnim državama kao što su Njemačka, Italija, Grčka i Poljska. U samom tekstu pak ne radi termin jugoslavenska nacija, već su nacije one zajednice koje i mi sami smatramo nacijama.

U recenziji smo dali više prostora onome što čini teorijsku pozadinu jednog plodnog i velikog historijskog istraživanja. Time mislimo dopuniti vrijednost knjige koja na suvremen i racionalan način predstavlja raznolikost i višeslojnost nacionalnog života u svijetu, historijski i komparativno. Prijevod knjige bi dobro došao istraživačima suvremenih teorijskih pravaca koji analiziraju nacionalne fenomene. Seton-Watson je izraziti predstavnik jedne veoma cijenjene i krajnje objektivne teorijsko-historijske orijentacije, koju naši marksisti i stručnjaci moraju dobro poznavati. Nadalje knjiga je korisna svima onima koji žele naciju upoznati kao činjenicu koja je prisutna u svim dijelovima društvenog života suvremenog svijeta.

Zvonko Lerotić

Veljko Cvjetičanin:
Marksistička
teorija društva

Stvarnost, Zagreb 1977.

Navedeno je djelo Veljka Cvjetičanina nastalo u sklopu programa izdavača da se u tri knjige izlože osnovne marksizma kao revolucionarne teorije i prakse radničke klase svih zemalja s filozofskog, sociološkog i političkog aspekta. «Marksistička teorija društva» je prva objavljena knjiga iz tog programa u kojoj se interpretira društvena problematika naučnog socijalizma čije su temelje položili Marx i Engels, a Lenjin podigao na viši nivo jasnoće, kako autor u uvodu knjige kaže.

Marksistička teorija društva kao univerzalno integralna misao revolucije je teorija ljudskog oslobađanja i ujedno osnovica putokaza ljudske prakse na današnjem nivou razvoja društveno-ekonomskih odnosa. Pri tome je potrebno istaći da se u navedenoj Cvjetičaninovoj knjizi ne analizira cjelokupna društvena problematika, već najvažnija pitanja društvenih odnosa, pa tako ona predstavlja, «samo kratko uvođenje u studij izvornih djela klasika marksizma» (str. 8).

Ako je marksizam teorijski izraz i putokaz revolucionarnog pokreta društva, onda nema i ne može biti potpunog razumijevanja ljudske suštine, društvene zajednice i njihove budućnosti bez razumijevanja marksističke teorije kao revolucionarne misli i prakse radničke klase i socijalizma kao univerzalno-integralne misli revolucije naše epohe. Prema tome je i danas nužno potrebno razvijati marksističku misao kao teorijski izraz i duhovnu snagu revolucionarnih gibanja radničke klase svih zemalja svijeta i to gibanje usmjeravati ka os-

tvarivanju općeljudske emancipacije revolucionarnim mijenjanjem cijelog svijeta.

Promjena je svijeta nemoguća bez radikalne promjene društvenih odnosa i njihove humanizacije. Stoga je općeljudska emancipacija jedino moguća sa stajališta marksističke teorije, odnosno Marxove misli po kojoj je čovjek čovjeku najviše biće i ujedno najveća potreba, a čovjek za Marxa — kako ispravno zaključuje autor djela — nije neko apstraktno biće koje je izvan povijesti i društvenih odnosa, već je on sveukupnost odnosa u konkretnoj povijesnoj zajednici. Prema tome, oslobodenje čovjeka nije trenutačni akt i volja pojedinaca, već je to dugotrajan revolucionarni proces «otvoren prema budućnosti i tako povijest kao akt čovjekova razvoja nema kraja» (st. 18).

U eksplikaciji čovjeka i njegove povijesti autor polazi od marksističko-filozofskog određenja biti čovjeka kao slobodnog «stvaralačkog i samostvaralačkog bića prakse» (Petrović). Stvaralačkom praksom se uspostavlja dijalektičko jedinstvo čovjeka i prirode u povijesti kao aktu njegova samoostvarivanja. Tako se zbiva proces humanizacije prirode i naturalizacije čovjeka, odnosno proces «samoprolivenja čovjeka i stvaranja njegova svijeta ljudskog društva. Tradicionalni materijalizam je objašnjavao čovjeka prirodom, a prirodu samu sobom. Društvo je ostajalo izvan objašnjenja. Taj je materijalizam upravo gubio iz vida humanizaciju prirode ljudskom praksom i njezino postojanje posredstvom ljudske povijesti» (str. 22).

Povijest nije organski dio prirode, već obrnuto, kaže autor, priroda je za čovjeka povijesna kategorija koju svojim djelom kao stvaralačkom proizvodnjom mijenja i modificira. Po autoru su: čovjek, povijest i ljudsko društvo u međusobnom dijalektičkom odnosu. Pri tome je, ističe autor, čovjek «polazna osnova, povijest je akt samonastajanja čovjeka, a društvo je diskontinuirani proizvod povijesnog čovjeka. Nema društva bez čovjeka, ali ni čovjeka bez društva. Čovjek u povijesti proizvodi sebe i svoj svijet — društvo. Čovjek nije samo polazna osnova, već i ključ objašnjenja povijesti i društva. Korijen čovjeka jest sam čovjek, kao stvaralačko i samostvaralačko biće prakse. Prema tome, radi se o samobitnosti, samostojnosti čovjeka. Samo-

stvaranje čovjeka i stvaranje njegovog svijeta nije trenutni akt, već povijesni proces. Povijest je permanentna djelatnost čovjeka koji ide za svojim svrhama» (str. 24—25).

Čovjek kao društveno biće — po Marxu — jest sveukupnost društvenih odnosa konkretne povijesne zajednice. U svakoj povijesnoj ljudskoj zajednici izražava se, kako reče autor djela, suma povezanih odnosa u kojima se ljudi kao pojedinci nalaze. No društvo nije mehanički zbir pojedinaca, već nastaje kao rezultat međusobnim povezanim djelovanjem individua. Društvena svijest nije zbroj pojedinačnih svijesti, već je ona integralni dio društvene strukture u totalitetu. Način proizvodnja materijalnog života ljudi određuje njihovu društvenu svijest koja se razvija iz interakcije zajedničkog djelovanja ljudi kao svjetskih individua.

Valja istaći autorove opaske kojim upozorava čitatelje da se društvena svijest ne smije shvatiti kao puki odraz društvenog bića i ništa više, već je potrebno razumjeti da društvena svijest vrši povratni utjecaj na cjelokupno društveno-ekonomsko zbivanje konkretne društveno-povijesne zajednice. Negiranje stvaralačke uloge društvene svijesti i ljudske svijesti uopće u društvenom životu jest u svojoj biti negiranje stvaralačke uloge čovjeka i mogućnosti ostvarenja njegove i opće ljudske emancipacije od svih oblika otuđenosti.

Govoreći o otuđenju i razotuđenju čovjeka autor ističe potrebu prevladavanja podjele rada kao bitnog uvjeta realizacije njegova oslobođenja. Jer je čovjek — napominje autor — žrtva društvene podjele rada, jer zbog te podjele (misli autor) nema čovjekova slobodnog djela i ostvarenja društvenog bitka. »... Kad društveni bitak postane slobodno djelo ljudi, tada njihovi odnosi neće biti uvjetovani ekonomskim, već prije svega svjesnim faktorima. Bit će nadvladana suprotnost ekonomske baze i društvene nadgradnje i oblici alijeniranosti čovjeka kao društvenog bića» (str. 42).

U poglavlju knjige u kojem se govori o klasama i klasnoj borbi autor polazi od Marxova određenja klase kao »fundamentalne društvene grupe u dihotomno dinamičko-eksplikativnom modelu društvene strukture«. Klase — prema mišljenju autora — prije svega imaju

ekonomski karakter, odnosno imaju uzroke nastajanja i djelovanja u ekonomskoj osnovici. Stoga se moraju mijenjati, i to radikalno, odnosi u ekonomskoj bazi. Drugim riječima, moraju se stalno bez zastoja mijenjati i revolucionirati odnosi među ljudima u načinu proizvodnje njihova materijalnog života, jer u protivnom ostajemo u otuđenosti. Ostajući u otuđenim, neljudskim odnosima stvara se i međuklasni antagonizam.

Antagonizam među klasama nužno proizvodi otuđenu klasnu svijest kao integralni aspekt pocijepanosti društva. Iz takve klasne svijesti izrasta klasna borba kao pokretačka snaga društvenog razvoja, kao bitan konstitutivni element u »transformaciji klase po sebi u klasu za sebe«. Prema tome, klasni antagonizam proizvodi klasnu borbu u kojoj se razvija proces osvješćivanja i upravo klasna borba i njezino osvješćivanje, dovedeno do svog vrhunca, predstavlja socijalnu revoluciju kao najpotpuniji oblik klasne borbe čiju osnovicu čini sukob proizvodnih snaga i odnosa u načinu proizvodnja materijalnog života ljudi.

Prevladavanjem klasnih antagonizama u korijenu bivaju — kaže Veljko Cvjetičanin — prevladane i nacionalne suprotnosti, jer proletarijat težiti k »dokidanju svake eksploatacije i prevladavanju cjelokupne klasne strukture društva. Samo u onoj mjeri u kojoj se dokida eksploatacija čovjeka po čovjeku, u toj mjeri se ostvaruje i nacionalna emancipacija...» (str. 86). Stoga nacionalnooslobodilačku borbu valja povezivati s klasnooslobodilačkim ciljevima, jer »ugnjete nacije u mnogonacionalnim državama i porobljeni narodi u kolonijama postaju prirodni saveznici proletarijata u socijalističkim revolucijama» (str. 155).

U tom kontekstu i s takvim ciljem je Vladimir Ilić Lenjin — ističe autor u tekstovima svoje knjige — izvikao nacionalno pitanje iz okvira buržoazije i granica buržoaskih nacionalnih država i tako ga s pravom povezoao s oslobodilačkom borbom anticolonijalnih i nacionalno-oslobodilačkih pokreta »što je bilo od epohalnog značaja jer je nacionalno pitanje tako podignuto od unutarnjeg i državnog do općeg i međunarodnog» (str. 98).

Raspravljajući o državi i diktaturi proletarijata autor naglašava da je država bila i ostaje aparat nasilja kojim se provodi volja i štite interesi vladajuće klase. Prema tome, klasični su marksizma — kaže autor — za odumiranje

države u socijalizmu iako radnička klasa u početnoj revolucionarnoj fazi upravo putem proleterske države uspostavlja diktaturu radi osiguranja osnovnih uvjeta revolucije: dokidanja svih oblika eksploatacije.

Eksploatacija se ne može dokinuti ako se ne ekspropiriraju sredstva za proizvodnju i preuzme vlast iz ruku buržoazije, ali ne da bi se vladalo, nego da se razvlašćuju vladajuća klasa i privilegirani slojevi društva. Jer je »cilj diktature proletarijata izgradnja samoupravne zajednice rada, odnosno autentične ljudske zajednice«. Stoga revolucionarna avangarda u sklopu i životnom interesu cijele radničke klase ne smije — po Marxu — težiti osvajanju vlasti radi dominacije, već radi promicanja socijalne revolucije razvijanjem određenih oblika asocijacije slobodnih proizvođača.

Najprikladniji oblik diktature proletarijata nakon preuzimanja vlasti i nakon eksproprijacije eksproprijatora u uspješnijem razvijanju socijalističkih odnosa jest samoupravljanje, jer za zgradnju »komunizma nije dovoljno samo obaranje starih klasa, razvijanje proizvodnih snaga, već je za izgradnju komunizma potrebno masovno mijenjanje ljudi u praktičnom revolucionarnom pokretu, revolucionarno proizvodnje komunističke svijesti« (str. 132). Stoga je povijesna zadaća i »poziv modernog proletarijata oslobađanje čovjeka i svijeta, a naučni je socijalizam teorijski izraz tog revolucionarnog pokreta« (str. 151).

Avangarda radničke klase mora u osnovnom jezgru i najširim redovima proleterskog pokreta inicirati klasno samoosvješćivanje, »dovođenje do svijesti o vlastitoj povijesnoj ulozi proletarijata«, kako kaže autor navedenog djela. Upravo se pripadnici avangarde i razlikuju od ostalog dijela klase po nivou revolucionarne vijesti i sposobnosti organizacije revolucionarnih akcija. Prema tome, organiziranje revolucionarnih akcija i osvješćivanje klase zbiva se u dijalektičkom odnosu i povijesnom procesu društvene prakse.

Na kraju ovog prikaza valja istaći da navedeno djelo Veljka Cvjetičanina predstavlja pokušaj autora da eksplikacijom nekih originalnih djela klasika marksizma, zadržavajući se isključivo na njima, pomogne u osmišljavanju ljudskoga društva i njegove strukture. U toj eksplikaciji autor dakako polazi od određenja biti čovjeka da bi od njega izveo i ob-

jasnio društvo, njegovu strukturu i određene proturječnosti, bez jasnije razrade njihova prevladavanja. To autor dakako nije niti mogao učiniti jer nije ni ulazio u analizu, razradu i eksplikaciju suvremene društvene prakse.

Savo Pešić

Kenneth T. Palmer:
State Politics
in the United States

St. Martin's Press
New York, 1977.

Proučavanja političkih procesa, kao i osnovnih problema unutrašnje politike američkih država, te njihova mjesta i uloge u okviru američke federacije nalaze se u centru istraživanja profesora Kennetha T. Palmera.

Dugotrajna potisnutost država i relativno mala pažnja koja je pridavana politici i političkoj važnosti odluka koje su dolazile iz pojedinih gradova američkih država napokon je donekle prevladana i u posljednjih desetak godina problemi i aktivnosti država sve više postaju predmet širokog interesiranja i važnosti. Raznolikost među državama su velike i one proizlaze kako iz različitih tradicija i povijesnog razvoja, različitog etničkog, religioznog, rasnog i kulturnog sastava stanovništva, tako i iz osobitosti svake pojedine države u okviru američke federacije. Razlike nadalje postoje u organizaciji političkih institucija kao i u načinu vršenja političke vlasti. Ne postoji, kako to autor pravilno ističe »jedinstven politički proces koji bi točno mogao opisati svih pedeset država« (str. 2). Suprotno razdoblju tzv. »velikog društva« kad je federativna vlada zaobilazila državne i lokalne jedinice i rukovodila socijalnim programima direktno iz Washingtona, centralno pitanje danas, prema mišljenju prof. Palmera, odnosi se na način garantiranja državama da participiraju u nacionalnoj politici. To osobito dolazi do izražaja pojavom tzv. »novog federalizma« koji se razvija za vrijeme Nixonove i Fordove administracije čiji su zastupnici — guverneri i gradonačelnici, te različite dominantne interesne grupe — tra-

žili povećanje ovlasti u donošenju odluka na polju unutrašnje politike.

Države su osnovica federativnog sistema i o njihovom sudjelovanju u nacionalnoj politici nesumnjivo se mora voditi računa ako se žele riješiti unutrašnji konflikti. Djelatnost pojedinih država u posljednjih osamnaest godina impresivno je narasla; države sve više pokazuju sposobnost rješavanja najkontroverznijih problema društva. Problem s kojim se suočavaju državne i lokalne vlade kroz veći dio 20. stoljeća pa i danas je fragmentiranost strukture vlasti. Jasnije, vlast nije samo podijeljena između zakonodavne, izvršne i sudske grane već u donošenju političkih odluka sudjeluju razne formalne i neformalne interesne grupe kao i članovi raznih odbora i komisija.

Kao teorijski okvir političkih analiza autoru je poslužio koncept političkog sistema kako ga je razvio David Easton, a centralno pitanje u Eastonovim analizama je pitanje kako se autoritativne odluke donose i izvršavaju za društvo. Koncept političkog sistema primijenjen na države autor je koncentrirao na četiri glavne političke dimenzije: političku okolinu države, na institucije preko kojih se zahtjevi organiziraju i artikuliraju, tj. na političke stranke i grupe za pritisak, na strukture preko kojih se odluke donose i napokon na same autoritativne odluke.

U poglavlju koje nosi naziv »Politička okolina država« autor razmatra dva značajna pitanja: utjecaj federalizma na države i socijalne i regionalne napetosti unutar država. Federalizam se može definirati kao oblik ustavne podjele vlasti između centralne ili nacionalne vlade i regionalnih jedinica ili država. Američki federalizam predmet je širokih diskusija i većina znanstvenika se slaže u ocjeni da »utemeljitelji« američkog Ustava nisu bili jedinstveni u tumačenju federativnog sistema koji su tada stvorili. Federativni sistem vlasti, usprkos svom kontinuitetu, u toku niza godina bitno se promijenilo kako u pogledu distribucije vlasti između federacije i pojedinih država, tako i u načinu svog djelovanja u odnosu na model koji su zamislili predstavnici dvanaest od prvih trinaest posebnih država na skupštini u Philadelphiji 1787. godine. Autor u historijskom presjeku iznosi glavne koncepcije o federalizmu koje su proizašle iz različitog tumačenja ustavnih odredaba o podjeli poslova i

ovlaštenja između organa federacije i pojedinih državnica, u čemu je odlučna riječ pripadala Vrhovnom sudu. No kad se uđe dublje u suštinu federalizma, može se vidjeti da stvarni problem federalizma nije ustavno-pravni, već prije svega politički.

Analizirajući političku okolinu država članica američke federacije, autor je posebnu pažnju posvetio javnom mišljenju u državama, zatim političkim strankama i interesnim grupama — privatnim i javnim — preko kojih razni interesi vrše pritisak na državne institucije. Istraživanje javnog mišljenja u pogledu različitih problema i pitanja za koje su države nadležne pokazalo je ozbiljno neslaganje koje postoji između javnog mišljenja i stvarne politike u svakoj pojedinoj državi. No autor stoji na stanovištu da je formiranje određene politike veoma složen proces, te da je javno mišljenje samo jedan od mnogobrojnih faktora u tom procesu.

Posredničku ulogu između društva i države, između građana i političke vlasti vrše političke stranke kao i razne interesne grupe. Raspravu o političkim strankama na nivou država Palmer je usredotočio na tri opće teme: na relativnu jakost dvostranačke politike u državama, na različite tipove jedno i dvostranačkih sistema u državama pokušavajući utvrditi što povezuje članove iste političke stranke i napokon na problem stranačke odgovornosti. Povijesno gledajući, veća socijalna homogenost unutar pojedinih država imala je za posljedicu prevladavanje jednostranačkih sistema. Međutim, s procesom urbanizacije i industrijalizacije, a posebno s porastom međudržavnih migracija stanovništva i sve većom osjetljivošću građana na razne probleme dolazi, prema mišljenju autora, do širenja dvostranačkog sistema u pojedinim državama. Raznolikost među političkim strankama na nivou država su prilično velike. Npr. u nekim državama s dominantnim jednostranačkim sistemima djeluje veći broj frakcija koje se formiraju i reformiraju i ne postoji stabilan blok glasača. Frakcije su labave, fluidne, amorfne i kratkotrajne, te nisu u stanju ostvariti dugoročniji i koherentan politički program, kao ni dublje političke i ekonomske promjene, već došavši na vlast nastoje zadržati status quo i provesti političke mjere koje odgovaraju određenim grupama i njihovim posebnim interesima. U državama s dvostranač-

kom strukturom potencijalno postoji veća mogućnost izbora između više političkih alternativa koje stranke nude svojim biračima. No i u takvim sistemima stranke su veoma labave asocijacije veoma heterogenih interesa, čiji će simpatizeri glasati za političku stranku s obzirom na ličnost i stil rada predloženih kandidata, ili s obzirom na glasački interes za javne probleme čijem rješavanju stranka poklanja posebnu pažnju. Proučavanja stranaka na nivou država pokazuju da postoji ogromno šarenilo različitih stranačkih saveza i klasifikacije na jedno i dvostranačke sisteme nisu dovoljne da pruže realnu sliku stranačkog života u državama.

U realnom političkom životu veliku ulogu u politici države igraju razne interesne grupe koje su inkorporirane u politički sistem i koje su funkcionalna nadopuna stranačkom sistemu. Istraživanja političkih procesa u 12 većih američkih država navela su istraživače na zaključak da je vlast u državama u rukama manjine koja ima vladajući ekonomski i društveni položaj i koja radi za određene interese, te da je posvuda prisutan sistem lobija koji se služe raznim makinacijama kako bi se postigli određeni ciljevi. Palmer smatra da je uključivanje interesnih grupa daleko intenzivnije u poslove i politiku na nivou država, nego li u nacionalnoj politici. Tu svoju tvrdnju autor pokušava objasniti s dva faktora: socijalnom strukturom društva i strukturom vlasti u pojedinoj državi. Države, smatra Palmer izražavaju veću socijalnu homogenost nego nacija kao cjelina, a istraživanja su pokazala da su interesne grupe najutjecajnije u područjima koja su socijalno homogenija. Autor iznosi podatke da je sredinom 1960-tih godina jedna polovina predstavnika zakonodavnog tijela države Wyoming bila učlanjena u interesnu grupu Stock Growers Association. Isprepletenost interesa i ciljeva omogućava toj interesnoj grupi da upravlja zakonodavnim tijelom države Wyoming posredstvom velikog i izgrađenog lobija i tako utječe na donošenje političke odluke kojom opet ostvaruje specifične interese. Interesne grupe upletene su u državne poslove i u drugim federalnim jedinicama. Tako npr. u državi Delaware grupu čine privredni rukovodilci i zaposleni kod E. I. Du Pont kompanije, a oni čine 11% radne snage države. Predstavnici u zakonodavnom tijelu države u zajednici s Du Pont

kompanijom imenovali su 1/3 stalnih komiteta u Predstavničkom domu i u Senatu države (1970) i zaposjeli oko pola sjedišta u najmoćnijem dijelu demokratskog zakonodavnog tijela, u Zajedničkom financijskom komitetu. Drugi faktor koji, prema mišljenju Palmera, omogućuje daleko veći utjecaj interesnih grupa na institucije političke vlasti na nivou država nego li na nacionalnom planu jest struktura državne vlasti. Međutim, utjecaj interesnih grupa u cjelini varira od države do države i raznoliki faktori određuju veći ili manji stupanj njihove aktivnosti i djelovanja.

Poseban odjeljak knjige autor je posvetio analizi zakonodavnih, izvršnih i sudskih organa, njihovim funkcijama i ulozi u donošenju odluka kao i sposobnosti udovoljavanja zahtjevima koji dolaze iz okoline i vrše pritisak na organe državne vlasti. Konačan rezultat djelovanja institucija i struktura jesu autoritativne odluke država ili javna politika. Iako je uloga država u okviru američke federacije ograničena, a njihova ovisnost o federaciji očita, ipak organi državne vlasti u određenim slučajevima donose odluke i provode određenu politiku. Za realizaciju određenih programa koje provode pojedine države neophodna su financijska sredstva, a glavni izvor koncentriran je u rukama federacije, koja u obliku federalnih dotacija participira u određenim poslovima država. Države provode različitu politiku u čemu ekonomske i političke karakteristike svake pojedine države imaju značajnu ulogu.

Palmerova knjiga obrađuje američke države kao više-manje nezavisne političke sisteme pokušavajući utvrditi vezu između okoline, input agencija, zatim organa koji donose odluke i javne politike ili autoritativnih odluka koje rezultiraju iz takvog procesa unutar pojedine države. Autor upoznaje čitaoca s problemima s kojima se države suočavaju, pokušavajući objasniti razloge takva njihova djelovanja. Međutim, države se mogu i moraju proučavati i iz jednog drugog aspekta, tj. iz perspektive političke uloge država u okviru cjelokupne federativne strukture. Naime, u današnje vrijeme veoma su izražena dva paralelna pravca razvoja: jedan je pravac, prema mišljenju Palmera, centralizacija vlasti na nivou država u odnosu na lokalne vlasti. S druge strane, rasprave koje se vode o karakteru i prirodi američkog fede-

ralizma upozoravaju na sve veću koncentraciju vlasti u rukama federacije u odnosu na subnacionalne jedinice. Široko tumačenje ustavnih odredaba o ulozi federacije i njezinih organa postupno je u praksi povećavalo ulogu federacije i ograničavalo ulogu država. Nadalje, sve veća ovisnost država o financijskoj pomoći federacije dovodila je do gubitka stvarne samostalnosti država u mnogim pitanjima za koje su one bile ustavno-pravno nadležne.

Tematika koju Palmer analizira i proučava veoma je važna za razumijevanje unutrašnje politike i političkih procesa kojima su danas zahvaćene SAD. Međutim, proučavajući države u okviru američke federacije, Palmer je suviše malo pažnje posvetio stvarnim odnosima koji postoje i koji, ako se pažljivo proučava američki federalizam, ukazuju na veoma jasno izražen raskorak između federativnog oblika državnog uređenja i političkog realiteta. Usprkos tim nedostacima knjiga profesora Palmera može poslužiti za upoznavanje unutrašnje politike američkih država kao i njihova mjesta i uloge u okviru američke federacije svakome ko se interesira za tu tematiku.

Štefica Deren — Antoljak

W. A. Harriman

E. Abel:

*Specijalni poslanik
kod*

Churchilla i Staljina

Globus, Zagreb

Područje memoarske literature nedavno je obogaćeno još jednom izuzetno zanimljivom knjigom sjećanja Averella Harrimana. Harriman spada u plejadu onih političara i istaknutih pojedinaca koji su u burnim ratnim zbivanjima i poslijeratnim događajima imali istaknutu ulogu i koji su dali nemali doprinos razvoju tadašnjih svjetskih odnosa. U knjizi se pojavljuje galerija najznačajnijih i najpoznatijih ličnosti ratnih godina od Roosevelta, Churchilla, Staljina i drugih, koje Harriman opisuje s istančanim smislom za karakteriziranje ličnosti. Većina ličnosti s kojima se susrećemo u knjizi više nije živa, tako da ovu knjigu možemo smatrati jednim od posljednjih živih svjedočanstava ratnih zbivanja.

Politička aktivnost Averella Harrimana nije se prekinula završetkom rata, iako se može smatrati da je u to vrijeme bila najdinamičnija, nego se nastavila i kasnije. Suradivao je u nekim kasnijim američkim administracijama, a bio je i guverner države New York, te se može s pravom reći da je uvijek pri vrhu svjetskih događaja. Sredinom prošle godine boravio je u Jugoslaviji; tom se prilikom susreo s našim predsjednikom Josipom Brozom Titom.

Društveno podrijetlo i ekonomski status omogućili su Harrimanu da stekne vrhunsko obrazovanje i da upozna osobe koje će igrati značajnu ulogu u američkom političkom i ekonomskom životu. Svakako da u senzibilnost njegove ličnosti i kumulirano iskustvo pridonijeli tome da objektivnije prosu-

duje i donosi uravnoteženije zaključke. Ova će mu njegova osobina posebno doći do izražaja u ratnim godinama kada je trebalo uspostaviti čvršću vezu između Sjedinjenih Američkih Država i Velike Britanije, a posebno prilikom ustanovljenja i razvijanja američko-sovjetske ratne suradnje.

Prema kazivanju samog Harrimana knjiga se stvarala trideset godina. Međutim, stjecajem događaja knjiga se nije mogla ranije realizirati, nego tek prije nekoliko godina uz suradnju E. Abela, koji je pismeno oblikovao ono što mu je Harriman ispričao. Uz Harrimanova kazivanja i njegove osobne bilješke u knjizi nalazimo citate iz službenih arhiva SAD, kao i citate suvremenika koji su istovremeno s njime djelovali.

Knjiga »Specijalni poslanik kod Churchilla i Staljina« obuhvaća razdoblje od 1941. do 1946. godine, koje je knjizi podijeljeno u dvadeset i dva poglavlja. Međutim, s obzirom na glavna zbivanja sadržaj se može podijeliti na tri osnovna dijela: prvi, uspostavljanje čvršće američko-britanske suradnje, drugi, uspostavljanje i razvijanje američko-sovjetske suradnje, čime je ustanovljena Velika ratna koalicija na liniji Washington — London — Moskva, a treći dio obrađuje raspad Velike koalicije, preciznije, sukobe i razlike u stavovima oko glavnih pitanja poslijeratnog uređenja svijeta, koji su doveli do razdora između Velikih saveznika, sa svim implikacijama koja su slijedile iz te podijeljenosti i suprotstavljenosti.

Početak ratnog vihora na evropskom kontinentu nije u prvi trenutak obuhvatio ni Sovjetski Savez ni Sjedinjene Države. Ali, ostale zemlje evropskog ratiška duboko su i sveobuhvatno bile u ratu, te su trebale pomoć. Na udaru njemačkih napada našla se Velika Britanija koja, iako najveća sila predratnih međunarodnih odnosa, nužno je trebala pomoć, koju su joj u tom trenutku jedino mogle pružiti Sjedinjene Države. SAD, koje još tada nisu bile uvučene u ratni sukob, proživljavale su vlastitu krizu, jer se u njima samima odvijala borba za i protiv sudjelovanja u ratu. I izolacionisti i intervencionisti imali su jake i utjecajne pristalice, tako da je tadašnjem predsjedniku Rooseveltu bilo teško donijeti odluku o stupanju SAD u rat, iako je uviđao da je opasnost od osovinjskih sila prijetnja cijelom svi-

jetu a ne samo evropskim zemljama. Zato je odlučio da prvi korak u pravcu jačeg američkog angažiranja u ratnom sukobu s pozicije neutralnosti bude pružanje pomoći Velikoj Britaniji. Upravo u toj misiji svoje je mjesto našao Averell Harriman. Međutim, pružanje pomoći SAD Velikoj Britaniji značilo je još jednu novu povijesnu činjenicu. Sjedinjene Američke Države tradicionalno su se držale podalje od »prljavih evropskih poslova« i ovu konstantu možemo, s nekim izuzecima, pratiti dugi niz godina. Ali, u svijetu su se zbivale krupne promjene, koje su od njega učinile »svjetsko selo« i u kojem više nije bilo mjesta za politiku izolacije, posebno ne za zemlju koja je po svim svojim ekonomskim, vojnim i ostalim elementima postala jedna od najjačih svjetskih sila. Zato Sjedinjene Države ne bi mogle još dugo odugovlačiti s ulaskom na međunarodnu političku scenu i širim angažiranjem u svjetskim poslovima. S tim u vezi trebalo je još skršiti otpor utjecajnih snaga u Sjedinjenim Državama, čemu su značajno pripomogli događaji koji su slijedili. Stvaranje prvih oblika uske suradnje između jedne zaraćene sile — Velike Britanije — i jedne nezaraćene sile — SAD — početak je saveza koji će se nešto kasnije nadopuniti Sovjetskim Savezom, čime će se stvoriti front najjačih antifašističkih zemalja.

Značajno je da je upravo Averell Harriman imao istaknutu ulogu u uspostavljanju suradnje dviju zemalja istog jezičnog područja. Formiranje tog savezništva nije išlo sasvim glatko, jer britanski politički vrh, a posebno Churchill, nije mogao shvatiti američki stav glede očigledne fašističke opasnosti. Osim o obrani Ujedinjenog Kraljevstva Churchill je vodio računa o britanskom položaju u svijetu, koji je nastojao očuvati i za poslijeratno razdoblje. Sve je to zahtijevalo izuzetne napore ekonomske, financijske i vojne prirode, a Sjedinjene Države bile su jedine koje su mogle pružiti tu pomoć. Pomoć koja je pružena Britancima na temelju Zakona o zajmu i najmu značajno je pridonijela obrani i lakšem podnošenju ratnih strahota, ali nije u potpunosti ispunila očekivanja vlade u Londonu. Ulogu posrednika u ratnom savezništvu i ostvarivanju ratne suradnje imao je Harriman. Mora se spomenuti da je Averell Harriman bio sudionik povijesnog susreta Roosevelta i Churchilla,

koji je rezultirao, među ostalim, zajedničkom izjavom dvojice predsjednika o osnivanju »šireg i stalnog sustava opće sigurnosti« čime su postavljeni temelji buduće organizacije mira.

Ulaskom Sovjetskog Saveza i Sjedinjenih Država u ratni sukob rat je dobio svjetsku dimenziju, a borba protiv fašističkih sila ujedinila je različite snage i ideologije. To se prvenstveno odnosi na stvaranje savezništva između SAD i SSSR, u čemu je ponovo ulogu posrednika odigrao Harriman. On je bio jedan od najglasnijih zagovornika da se Zakon o zajmu i najmu protegne i na SSSR. Nakon dosta otpora u SAD u Sovjetski Savez počeo je pristizati ratni materijal, municija i hrana. Time je uspostavljen most suradnje (istina, vremenski ograničen) između dva giganta međunarodne političke scene. Povezivanjem Washingtona, Londona i Moskve nastalo je trojno savezništvo najjačih antihitlerovskih snaga, poznato u povijesti kao Velika koalicija. Međutim, od samog početka stvaranja savezništva postojala su razmimoilaženja, različita gledišta i sumnje, ali dok je postojala zajednička opasnost ta razmimoilaženja nisu dolazila do velikog izražaja, ili barem ne do takvog kojim bi se ugrozila koalicija. U jeku tih teških ratnih vremena Averell Harriman je postavljen za američkog ambasadora u Moskvi. Na taj je način češće dolazio u priliku da upoznaje sovjetsko rukovodstvo, a posebno njegovog glavnog aktera J. V. Staljina.

S obzirom na visok položaj koji je zauzimao u toku rata, a isto tako kao čovjek od Rooseveltove povjerenja, A. Harriman se uvijek nalazio u središtima svjetskih zbivanja. Primjerice, bio je prisutan na sastanku ministara vanjskih poslova SAD, Velike Britanije i SSSR u Moskvi, na sastanku velike trojice u Teheranu, na Jaltskoj i Potsdamskoj konferenciji, te su zanimljiva njegova gledišta o problemima koji su tim prigodama razmatrani.

Kako se rat približavao kraju sve su bile očitiye razlike i razmimoilaženja u Velikoj koaliciji, koja su na kraju dovela do otvorenog razdora među najjačim silama antihitlerovske koalicije. Harriman pažljivo analizira razloge tog sukoba, te zaključuje da »savezi dolaze u krizu kada nestane povod koji je doveo do stvaranja saveza«.

Gledajući na američko-sovjetske odnose sa suvremenog aspekta njihovog razvoja, A. Harriman zaključuje: »Postigli smo napredak u popuštanju napetosti, osobito na nuklearnom polju, i u Evropi oko Berlina. No, golem se posao još mora obaviti. Otvoreno se protivim onima koji tvrde da bilo kakvo popuštanje napetosti neizbježno mora koristiti Rusima, i da je ono na našu štetu. Čini mi se da nemamo izbora. U ovo nuklearno doba rat je nezamisliv. Naš je interes povezan s time da radimo na popuštanju napetosti koliko god možemo, da radimo na onome što sam ja nazvao 'natjecateljskom koegzistencijom'«.

Durđica Podunajec

Leonard Mosley: Dulles

**A Biography of Eleanor, Allen and
J. F. Dulles and their
family network
London 1977.**

Nije tako čest slučaj da se na istaknutim diplomatskim, političkim i obavještajnim položajima nađe u isto doba nekoliko članova jedne porodice i da o njihovim akcijama u velikoj mjeri ovisi i pravci djelovanja velike države. S porodicom Dulles desilo se upravo to da su sestra i dva brata dugi niz godina igrali značajne političke uloge, koje su bile još važnije jer se radilo o velikoj sili. Autor knjige Leonard Mosley, koji je inače objavio dosada veći broj knjiga sličnog žanra, nastojao je, očito fasciniran porodicom Dulles i njezinim predstavnicima, dati opsežnu političku biografiju koja prelazi okvire pojedinačnih biografija članova porodice i zbog mjesta, vremena i nosilaca akcije tvori materijal o značajnim političkim zbivanjima.

Polazeći od najranijih dana — djetinjstva i školovanja tri istaknuta člana obitelji Dulles, pisac svoje čitaoce ne opterećuje nepotrebnim detaljima i nastoji što prije doći do vremena kada je ime Dulles bilo u velikoj mjeri identificirano s američkom politikom. Kao istaknuti predstavnici svoje klase Dullesovi su stekavši solidno obrazovanje krenuli putovima političke djelatnosti, nalazeći u vremenu uoči drugog svjetskog rata izvanredno pogodno tlo.

Međutim, u godinama rata razvit će se njihove najvažnije sposobnosti. Eleonora će postati istaknuti stručnjak, John Foster će upoznati svijet diplomacije, a Allen će ući u zamršene vode obavještajnih djelatnosti. Koristeći drugi svjetski rat kao veliki poligon različitih iskustava sva tri predstavnika po-

rodice Dulles ubrzo će i, nakon završenog ratnog vihora, naći prostora za realizaciju svojih sposobnosti.

Hladni rat kao novo poglavlje u svjetskim odnosima i značajna etapa konfrontacije nekadašnjih saveznika iz vremena antihitlerovske koalicije pružila je dovoljno prostora svim onim pobornicima tvrdog kursa, zainteresiranim da se sačuvaju i prošire američke pozicije. A Dullesovi su upravo spadali u taj krug ljudi, te im je poslijeratno razdoblje otvorilo nove šanse političkog uspona.

Koristeći svaku priliku da se pokaže snaga i moć Sjedinjenih Američkih Država Trumanova politika otvorila je nove horizonte političkog sučeljavanja s drugom stranom, prihvatila je hladni rat na najširim prostorima, a isto tako i prvu »vruću konfrontaciju« (Koreja). U svim tim akcijama Dullesovi su postali vjerni sljedbenici novog kursa, direktno opredijeljeni za politiku u kojoj je najmodernija i najbogatija zemlja nastojala diktirati glavne pravce svjetskog ponašanja. Dva brata, John Foster I Allen, prvi kao državni sekretar, a drugi kao šef CIA u tim godinama, glavni su nosioci konfrontiranja s drugom stranom. I dok John Foster rukovodi moćnom mašinerijom State departmenta i nastoji izgraditi cjelovitu doktrinu zapadnog vojno-političkog djelovanja, Allen raspoložujući praktički neograničenim sredstvima teži razvijanju obavještajnih djelatnosti, vrbovanju kadrova, pripremama akcija i stalnom slabljenju suprotnog bloka.

Ime Dullesovih u to doba bilo je sinonim politike na ivici rata i etape međunarodnih odnosa koja će ući u povijest kao najžešće razdoblje hladnoratovskog konfrontiranja. Kasnijim postupnim opadanjem napetosti, traženjem puteva racionalnijeg djelovanja i pronalaženjem prvih kompromisnih rješenja iz među dvije velike sile, odnosno blokova koje one predvode, hladnoratovski političari Dullesovog tipa počeli su gubiti svoj utjecaj i mjesto. Time se ponovno potvrdilo da svako vrijeme treba svoje ljude, ili da određeni profil političkih djelatnika upravo u zaoštrenim fazama međunarodnih odnosa pronalaze najbolje mogućnosti za stvaranje svojih pozicija.

Leonard Mosley kao vješt i iskusan pisac nije se zadržao isključivo na putovima Dullesovih, već je nastojao pružiti mnogo širu

sliku tadašnjeg razdoblja međunarodnih odnosa i američke politike. Američki politički krugovi, CIA, State department kao i niz istaknutih američkih političara i diplomata također su našli svoje mjesto u ovoj knjizi, što znatno povećava njezinu vrijednost.

Posebno je zanimljiv Mosleyev prikaz aktivnosti Allena Dullesa kao šefa moćne CIA i dijela akcija koje je ta organizacija nastojala realizirati. Tu će čitalac naći i niz primjera koji su već postali klasični u obavještajnoj djelatnosti (Albanija, U-2, Kuba), ali koji su ipak prikazani u novom svjetlu, te čak i Informiranom čitaocu pružaju materijala za novi pogled.

Radovan Vukadinović

